

LÉON DUGUIT'NİN FRANSIZ İDARE HUKUKU ÜZERİNDEKİ TESİRİ (*)

Gaston Jéze

Paris Hukuk Fakültesi profesörlerinden

Léon Duguit XX. nci asır başındaki hukukçular üzerinde fevkalâde bir tesir icra etmiştir. Bu tesiri anlamak için Duguit'nin Devlet hakkındaki iki ciltlik eserinin 1901 - 1903 de intişarından evvel yazılmış olan idare hukukuna müteallik mebzul eserlerin okunması veya sadece şöyle bir gözden geçirilmesi - çünkü baştan başa okumak sıkıcı olabilir - kâfidir.

Fransız İdare Hukukunun Duguit tarafından tamamen yenileştirildiğini söylemek mubalâğalı olmaz. Şüphesiz, başka mütefekkirlerin, Michoud ve bilhassa Hauriou'nun da bu hususta bir dereceye kadar tesirleri olmuştur. Fakat, onların tesiri Duguit'ninki ile mukayese edilemez. Betahsis Hauriou bu sahada parlak bir iz bırakmıştır. Lâkin bu müellif hakiki bir âlim olmaktan ziyade bir hayalperest idi, objektif bir metoddan mahrumdu. Tilmizlere yer vermeyen muhteşem şahsiyetile bir hukuk mektebinin şefi olmamıştır ve olmayacaktır.

Duguit'nin büyük kuvveti objektif, realist, ilmi metodu arayıp bulmuş olmasındadır. Eserlerinin Fransada olduğu kadar ecnebi memleketlerinde de devamlı bir tesir yapmasının sebebi budur. Duguit'nin ecnebi memleketlerde ve ezcümle kontinan Avrupasındaki nüfuz ve itibarı büyük olmuştur ve olmakta devam etmektedir. Duguit, fikirlerini Kolumbia Üniversitesinde bizzat izah etmiş ve Profesör Laski'nin şahsında kuvvetli bir mütercim bulmuş olmasına rağmen İngiltere'de ve Birleşik-Amerika Devletlerinde ancak pek az hukukçu tarafından takdir edilmiştir. Duguit, Fransada tabiatile silinmez bir iz bırakmıştır; eserleri Fransız İdare hukuku tarihinde başlı başına bir dönüm noktası vücade getirmiş, realist metodunun tatbik edilmesi ile Fransız İdare Hukuku tamamen yenilemiştir.

Duguit'nin tesiri sayesinde ki bir cihetten idare hukukunu,

(*) Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique
No. 1 — 2 — 1932.

pek sathî olan tanzim *réglementation* bakımından mütalâaya niha-yet verilmiş, müesseselerin tasviri bir tarafa bırakılarak - evvelce dikkatî münhasıran bu çekiyordu - hukukî meselelerin tamikina gayret edilmiştir. Bu hususta Laferrière ve Hauriou'nun aynı isti-kametteki tesirlerine işaret etmek doğru olur.

Diğer cihetten, Duguit hukukî meselelerin tetkikinde takip edi-lecek metodun ehemmiyetini göstermiştir. İşte Duguit'nin tilmiz-lerini teshir eyliyen ve onları, idare hukuku hakkında, Laferrière'-in meşhur (*La juridiction administrative et le recours contentieux*) si de dahil olmak üzere, XIX uncu asrın nihayetine kadar neşredilmiş olan eserlerden bambaşka kitaplar yazmaya sevkeden bu metoddur. Hattâ maruf Laferrière bile - ismini burada hatırlatmamak haksız-lık olur - Duguit'nin yaptığı inkılâbı yapmadı, çünkü ilmi bir metodu yoktu. Devlet Şûrası içtihadlarını büyük bir vukuf ve ehliyetle yay-mak ve tanıtmakla iktifa etti. Kanaatimce Duguit büyük nüfuz ve tesirini metodu ile kazanmış, metodu sayesinde bir hukuk mektebi-nin şefi olmuştur ve olmakta devam edecektir. Bu hükmü onun te-siri altında bu bakımdan kalmış olmak dolayısıyla veriyorum. Maaha-za şunu derhal söyleyeyim ki, metodunun kabul ve tatbiki Bordeaux Hukuk Fakültesi Dekanının bazı takdirkârlarını, onun bazı nazari-yelerinin ve hattâ en ziyade bağlı bulunduğu nazariyelerin kuvvet-le tenkidine sevketmiştir. Fakat Duguit, kemal derecesindeki ilmi hulûs ve samimiyetile tebcile şayandı. Münakkitlerine karşı asabi-leşmek şöyle dursun, onları en büyük dikkatle dinlerdi; yegâne en-dişesi münakkitlerinin haklı olup olmadıklarını anlamaktı. Hata-larını herkesten evvel kendisi itiraf ve ilân eder, şahsı mevzuubahs değilmiş gibi o hataları herkesten önce kendisi isbat ederdi.

Dehâsı ve devamlı çalışmaları ile kazandığı haklı şeref ve şö-hret, herkes tarafından kabul edilen kuvvetli nüfuz ve tesir onu hiç bir an sarhoş etmedi. Bütün hayatı müddetince, vasıl olduğu neti-celeri bizzat yaptığı yeni araştırmalara ve her çeşit temayüldeki hukukçuların araştırmalarına göre değiştimeğe her zaman hazır, bizzat kendisinden şüphelenen, doğru, samimî ve mütevazî bir âlim olarak kaldı. Taşındığı tek ihtiras hakikat ihtirasiydi. Duguit'nin dost-luğunu benim gibi kazanmak şeref ve sevincine kavuşmuş olanlar ona karşı derin perestîşkârlık ve sonsuz bir şükran hissi ile meşbu durlar. Şöhretşiar dostuma borçlu olduğum tazim vazifemi bu etü-dümün başında ifa etmek istedim.

Duguit'nin tahakkuk ettirdiği eserler arasında devam edecek olan *realist metodudur*. Bu metod, onu merhametsiz bir münakkit yapmıştır. Duguit, kendi zamanına kadar münakaşasızca kabul edilen bir çok hukukî nazariyeleri ince tahlillerile kat'i surette tahrıp etmiştir. Bu nazariyeler, Fransız İdare Hukukunun temellerini teşkil eyledikleri herkesçe müsellemler nazariyelerdi. Duguit bunların birer belâgat ve kelime oyunundan başka bir şey olmadığını bedahet derecesinde ispat etti.

Tahakkuk ettirdiği eserin bu kısmı, kanaatimce, en kuvvetli, en faydalı, en sağlam olanıdır. Hukuk sahasında herhangi bir şeyin kat'ilikle tavsifi mümkün olduğu farz ve kabul edilirse, bu eserin kat'i kısmıdır.

Duguit yalnız büyük bir yıkıcı değil kudretli bir yapıcı da olmuştur. O, realist metodunu kullanarak sağlam bir bina kurmak istedi. Bu hususta muvaffak olmuştur; fakat bu muvaffakiyet bazı tilmizlerinin iddia ettiği gibi tam değildir.

Her büyük mütefekkir için mukadder olan budur. Bağlandıkları ilim şubesini yenileştiren ve başladıkları eseri idame için talebe yetiştiren mektep şefleri Duguit gibi bahtiyardırlar.

Duguit'nin tesiri altında kalanlar arasında evvelâ, üstadı her türlü ilmi yapıcılığında takip etmemeye hakikî bir ihanet sayan harezretli perestişkârlarını görürüz. Fakat o bu nevi perestişkârarı istemiyor, basiretli muarızları tercih ediyordu.

XX nci asrın başındanberi neşriyatta bulunan birçok İdare Hukuku müellifleri, salabet derecelerini anlayıp kabul veya icabında red için üstadın bütün nazariyelerini realist metodla yokladılar, ve üstada bu suretle sadık kalacaklarına kani oldular. Mezkûr hukukçuları realist metoduna taraftar kılmış olması Duguit için büyük bir şereftir.

En cazib hukukî nazariyeleri bile vakıâların müşahedesine müstenit kat'i bir imtihandan geçirmek hususunda vorulmamak lâzımdır. İlmî ruh ve zihniyet, her kim hakkında olursa olsun arkadaşlık veya şahsî hulûs ve sadakat düşüncesinden azâde doymak bilmez tecessüs, inkıtasız araştırma ve mütemadî şüphe demektir. Herşey yeni baştan bir mesele olarak ortaya konabilir ve konmalıdır, ve vakıâlarla karşılaştırılmalıdır. Yeni tetkikler neticesinde sarsılmayan kısım, sağlam, devam edebilecek olan, muhafazası lâzım gelen kısımıdır.

Duguit'nin diğer hukukçular hakkında müstemirren kullandığı metod bu idi. Onun eserleri hakkında tilmizlerinin kullandığı metodu

da budur ve daima bu olmalıdır. Üstadın ölümünden bir sene evvel, 1927 de, *Traité de Droit Constitutionnel*'inin üçüncü tab'ının değerli ve şayanı dikkat mukaddemesinde (sahife: XV) söylediği gibi «edebiyat yapmağa elverişli ve fakat ilmi olmaktan tamamen uzak bulunan, metafizik veya dini itikat mevzuu olan bütün kabli (*à priori*) mefhumları hukuk sahasından kovarak sadece vakiâların mevcudiyet ve mahiyetini tespit etmek ve ancak mevcudiyet ve mahiyetleri doğrudan doğruya müşahede ile tespit edilen vakiâların hakikiliğini kabul etmek lâzımdır». Duguit sözlerine şöyle devam ediyor: «Ben, Bergson'un tesirile felsefi tetkikleri bir sel gibi istilâ eden bu boş formüllerin ve bu metafizik izahların hukukî etüdlere atılmasını istiyorum. Samimi olan dini itikatlara karşı derin bir hürmetim vardır. Güzel bir lisanla ifade edilen metafizik tehayyülât çok hoşuma gider. Fakat bunların hiç birisinin pozitif hakikatın keşfinde işi yoktur.»

Duguit, realist metodunun dayandığı esas fikri çok vâzih bir surette formüllendirmiştir: «Bu metod, *déduction*'a, talili muhakemeye yer vermiyen bir metod değildir. Bilâkis talili muhakeme evvelâ, doğrudan doğruya müşahede edilmiş olan bir muta' hareket noktasını teşkil etmek, saniyen, ulaştırdığı neticeler müşahede ile yoklanmak ve eğer vakiâlar tarafından tekzip ediliyorlarsa terk edilmek şartile, ilmi taharri ve keşf için en muvafık bir vasıtaadır». (Mukaddeme, aynı eser, sahife: XVII).

Duguit mutad tevazuu, hulûs ve samimiyetile diyor ki: «Her iyi metodun bu esaslı kaidesini ihlâl eylemiş olduğumu sanmıyorum; eğer ihlâl etmiş isem bu, istemiyerek olmuştur. *Hatamı kabule tamamen hazırım*». (Mukaddeme, aynı eser, sahife: XVII).

İşte Duguit tarafından talim edilen ve Fransada İdare Hukuku tetkiklerini yenileştiren metod budur.

Bu metod, bizi bizzat Duguit tarafından gösterilen hal suretlerini teyide her zaman sevkmez. Ben bunu şahsen tecrübe ettim. Fakat Duguit'yi tenkid etmek ve kendi metoduna sadık kalmadığı noktaları bildirmek, ona, en çok hassasiyetle karşıladığı hürmet ve tazimi ifade eylemek değil midir? Her şeyden evvel hakikati arayan üstada göre, icaöederse nazariyeleri tashih mkasadile müşahedelelerin mütemadiyen tekrarlanması lâzımdır; çünkü nazariyeler ancak iyice müşahede edilen vakiâların ihtiyatkâr bir tamımı mahiyetini taşıdıkları nisbetde kıymeti haizdirler.

Duguit'nin tahakkuk ettirdiği esere ait esas fikirlerden birisi *Hukuk kaidesi* fikridir. Hukuk nedir? İşte birçok noksan cevaplarla karşılaşmış olan endişe verici bir soru.

Duguit bu meseleyi realist metod vasıtasıyla halletmeğe çalıştı: «Hakikat ve mahiyeti doğrudan doğruya tahkik edilen vakıâdan gayri her şeyi, bilhassa tamamen metafizik olan sübjektif hak mefhumunu, yani bir iradenin irade olmak sıfatıyla diğer iradelere kendisini zorla kabul ettirmek iktidarını bertaraf etmek, işte hukukun sahasını pratik ve pozitif bir surette tayin için riayeti zarurî şart. İşte ben buna gayret ettim. Muvaffak olup olmadığımı söylemek, okuyucularıma aittir». (Traité de Droit consti. 3 üncü tabı, 1927. Cilt I, sah.: 3).

Duguit hukuku münhasıran «şuurlar kitlesinin, hangi bir kaidenin içtimai tesanüdün muhafazası için esas olduğu, ihlali halinde içtimai tesanüdün bozulacağı ve binaenaleyh teşkilâtlandırılmış bir müeyyidesi bulunması lâzım geldiği hakkındaki duygusu üzerine» kuruyor.

«Şuurlar kitlesi bu kaideye hürmetin içtimai tesanüdün muhafazası için çok lüzumlu olduğunu hissettiği zamandır ki onun müeyyidelenmesini ister. Bu takdirde, mezkûr kaidenin iyi ve yüksek bir hukuk idealine bizzarur uygun olacağını değil, sadece muayyen bir içtimai grubun hukuk kaidesi olduğunu söylüyorum». diyor.

Duguit *adâlet* mefhumu üstünde de duruyor: «Adâlet hissinden bahsederken muayyen bir devirde ve muayyen bir grup içinde insanların âdil ve gayri âdil hakkında edindikleri az çok müphem bir mefhumdan başka bir şey kasetmiyorum. Adil ve gayri âdil mefhumları son derecede mütenevvî ve mütehavvildir; fakat bu mefhumlar insan tabiatının daimî bir unsurudurlar.»

Duguit bu izahında tamamen realisttir. Adalet, muayyen bir zamanda ve arzın muayyen bir noktasında insanların âdil olduğuna inandıkları şey olduğuna göre, ne kadar insan cemiyeti varsa o kadar da *Hukuk* vardır. Hukuk, herhangi bir cemiyetin muayyen bir devirdeki düşüncesinin mahsulüdür. Hukukî müesseselerin tekâmülü bunu ifade ediyor. Mükemmel, kusursuz Hukuk ve mutlak adâlet gibi tek bir gayeye müteveccih umumî bir tekâmül yoktur; bu bir hülyadır. Muayyen bir memlekette tatbik edilen Hukuk kaidelerinde değişiklikler görülür. Çünkü o memleket sâkinleri fâide ve adâlet hakkındaki fikirlerini tebdil ve tâdil ederler. Bu tebdiller, bu tâdiller siyasî, iktisadî ve içtimai hâdiselerin tesirile husule gelir.

Fâide ve adâlet fikirleri ziraatçı ve sanayici milletlerde, demokratik ve aristokratik veya otokratik muhitlerde aynı değildir.

Bu müşahede, bizi cemiyetlerin mükemmel, kusursuz ve ideal bir Hukuka doğru tedricen ve fakat emin bir surette ilerlediklerini iddia eyliyen *tabii Hukuk* nazariyesini redde sevkeder. Hakikatte tabii Hukukun ne olduğu artık pek iyi bilinmiyor. Tabii Hukuka herkes fikri mişvarına ve bilhassa din hususundaki tercih ve temayüllerine göre hususi bir mâna veriyor. Tabii Hukuk bir dindar için hakikî bir mevzua (postulat) olduğu halde bir dinsiz veya bir agnostik için - ona inandıkları takdirde - aynı mânayı hâiz değildir.

Tabii Hukuk, bir realist için mânasız bir tabirdir. Hukuk bir *ictimai mahsuldür*. Bir insan cemiyeti mevcut olunca bizzarur bir *Hukuk*, yani bir ictimai hareket kaideleri heyeti mecmuası mevcuttur. Yalnız, bu Hukukun ne olduğu söylenemez. Hukukçuya düşen birinci iş, bu kaidelerin mevcudiyetini, sarîh mânalaını ve bunları muhik göstermek için ileri sürülen sebepleri müşahede edip meydana çıkarmaktır.

Bu kaidelerin ve bunları muhik gösteren sebeplerin tenkidi daha sonra gelir. Bu tenkid, halkın içinde bulunduğu iktisadî, ictimai ve siyasi muhite mezkûr kaidelerin uygun olup olmadığını söylemekten ibarettir. Bu, daha güç bir iştir. Bu işte büyük bir bitaraflık, batıl sınıf düşüncelerine kapılmamak lâzımdır.

Bir hukuk kaidesi bir ictimai gayeyi istihdaf eder. Bu gaye, bizzarur insanî bir gayedir. Onu bir formül halinde ifade ederken, içinde yaşanan cemiyet için fâideli ve âdil herhangi ictimai bir netice elde etmek maksadı takip edilir.

Maahaza, riayeti matlup Hukuk kaidesini gösterenlerin yanılacaklarında ve çok defa yanlışlıklarında şüphe yoktur; fakat maksatları muayyen bir cemiyet için muvafık, iyi ve âdil bir netice istihsal etmektir. Başka bir kıstasın kabul olunabileceğini iddia etmek ve betahsis bir hukuk kaidesini, mükemmel, kusursuz, ideal, daha evvel mevcut bir Hukuk kaidesine kıyas etmek bir gurur tezahurudur.

Bu mükemmel kusursuz, ideal Hukuku bilen kimdir? Bu Hukukun menşei nedir? Kim tarafından vaz' edilmiştir? Mevcudiyetinin ve mükemmeliyetinin kat'i delili nedir? Pozitif Hukuk kaidesinin Tabii Hukuka mugayeretini iddia eden ya bir kendisini beğenmiş veya bir meczuptur. Kusursuz, mükemmel, ideal Hukuka vukuflarını iddia edenler bu iddialarını tevsik etmeği ihmal ediyorlar. Bu

hususta ileri sürülen vicdan, din gibi şeyler kuru iddialardır. Realist bir müşahit bunları kabul edemez.

Realist metod bizi bu neticelere götürür. Her yerde, her zaman ve bizatihi fâideli ve âdil olan Hukuk kaidesi yoktur.

Maamafih Duguit Hukuk kaidesi hakkındaki esas telâkkisinde realist nazariyelerden ayrılmışa benziyor. Onun Hukuk kaidesi en basit tipteki Tabii Hukuk ile çok müşabehet arz etmektedir; meselâ, Duguit şöyle yazıyor: «*Her insan içtimai grup içinde gördüğü işle mütenasip bir ücret alması lâzım geldiği veya, diğer bir ifade ile, camiâ içinde oynadığı role, gördüğü hizmetlere tekabül eden bir mevkie sahip olması icabettiği hissine maliktir.*» Droit cons. sah. 121). İşte Duguit için bu Hukuk kaidesinin tipik misâli.

Kanaatımca, böyle bir kaziyeye realist düşünceli bir kimse için haddinden fazla umumî bir kaziyedir. Mahrum olduğu izafilik karakterini vermek için bu kaziyeyi şöylece düzeltmek lâzımdır: meselâ, «*Fransada XX inci asrın başında her şahıs aşağı yukarı umumî bir surette ..... hissine mâliktir.*» denebilir. Realist metod bizi aynı devirde, diğer milletlerde de aynı umumî hissin mevcut olup olmadığını aramağa sevkedecektir. Eğer mevcutsa, bu aynı itikada yalnız Fransada değil, Belçika, İsviçre, İngitere ve Birleşik-Amerika Devletlerinde de ilh... tesadüf olunduğunu söylemek, fakat aslâ «*her insan ... hissine mâliktir.*» dememek lâzımdır. *Her insanın* şu veya bu hisse mâlikiyetini iddia etmek vakıâlara mugayirdir. Esaretin mevcut bulunmuş olduğu cemiyetlerde aynı hissin mevcudiyeti müdafaa edilebilir mi? Çinde, Japonyada, Hindistanda Hukuk kaidesinin Fransadakinin aynı olduğu söylenebilir mi? Bu müşakaşanın büyük bir ehemmiyeti var mıdır? Duguit'nin vücutte getirdiği eserin ve betahtis pozitif Hukuktan ayrı bir Hukuk kaidesinin mevcudiyeti hakkındaki fikrinin değerini ölçmek bakımından bu münakaşa, kanaatımca, çok ehemmiyeti haizdir.

Duguit realist metodun neticelerine mugayir olarak Hukuk kaidesine mutlak bir kıymet izafe etmeğe doğru tedricen biraz daha fazla sürüklenmiştir. Hattâ kendisinin anladığı mânadaki «Hukuk kaidesi» ni benim gibi inkâr edenlere, Hukuk kaidelerinin izafiliğini kuvvetle ifade eğleyenlere karşı bir genç heyecanile nefret ve infial göstermiştir.

Âmme Hukuku Enstitüsünün 1928 senesi içtimaimda, ölümünden bir kaç hafta evvel, kendisi ile âmme hürriyetleri üzerindeki şiddetli, fakat dostça bir münakaşamızı unutmuş değilim. O münakaşada şöyle söylemiştim: «Hürriyet ne demektir? Hürriyet, içtimai di-

siplin zaruretlerine yâni âmme intizamına hürmet şartile her istikamette faaliyet icra etmektir. Fakat içtimai disiplin, âmme intizamı zaruretleri nelerdir? *Bunlar, muayyen bir devirde, muayyen bir memlekette hükümet ve idareyi elinde tutanların, âmme intizamından olduğu takdirde bağlı bir selâhiyetle karar verdikleri zaruretlerdir.*» Realist olduğunu zannettiğim bu tarif Duguit'nin nefret ve infialini davet etmişti. «*Hükümetlere üstün kaideler vardır.*» diyordu. Hukukçuya düşen rol, hükümet ve idareyi elinde tutanlara kendilerini kabul ettirecek Hukuk kaidelerini tebyin etmektir. Filhakika meselâ prohibition (Voldstead) kanunu, dinî cemaatler (Congrégations) hakkındaki Fransız kanunu gibi ferdi hürriyetlere tecavüz teşkil eyleyen kanunlar mevcuttur.»

Duguit'ye, âdil ile âdil olmıyanı yekdiğerinden hangi kıstas ile ayırmak imkânını bulduğunu, zamanımızda parlâmentolarda sık sık bahsi geçen adâleti nasıl tarif eylediğini sordum, şöyle cevap verdi: «Hürriyet, ferdin, bulunduğu muhit içinde, fizik, fikri ve manevî faaliyetlerini inkişaf ettirmek iktidarındır. Kanun vâzı bu iktidarı aslâ tahdit etmemek ve onu her türlü tecavüze karşı korumakla mükelleftir. Bu mânada anlaşılın hürriyeti tarif muhakkak ki müşküldür, fakat imkânsız değildir. İçtimai vakıâların tetkiki kanun vâzına üstün Hukuk kaidelerinin vâzını mümkün kılar. Bunu yapmak hukukçuya düşer, çünkü hukukçu vicdanların nazımı olmakla mükelleftir. (1).

Ben, bu müphem cevapla tatmin edilmediğimi ifade eyliyerek noktâi nazarımda ısrar edince, Duguit, Hukukî tetkik ve tetebbu' yalnız mevcut olanı, muayyen bir memleketin mevzu hukukunu araştırmakla iktifa ettiği takdirde böyle bir tetkik ve tetebbu'un münevver bir kimseye lâyük bir iş olmayacağını açıkça söyledi.

Muayyen bir tarzdaki - benim tercih ettiğim dar tarzaaki - Hukuk tetkik ve tetebbularının münevver bir kimseye yakışıp yakışmayacağını tayini meselesini bir tarafa bırakalım. Bunun, tetkik edilen meselenin halli ile bir alâkası yoktur. Klorun hassalarının tetkiki münevver bir şahsa yakışır mı, yakışmaz mı sualine verilecek cevabın klorun bazı hassalarının mevcudiyeti üzerinde hiçbir tesiri olamaz. Hukuk için de böyledir. Zira Hukuk ne ise odur. Hukuk tetkik ve tetebbua değer mi, değmez mi bu, tamamen ayrı bir meseledir.

(1) *Traité de Droit constitutionnel*'ne bakınız: 2 nei tabı 1925 cilt II, sah. : 594 ve müteakıp.

Duguit'nin muhakeme tarzı, birçok mutekit kimselerin din bahsindeki muhakeme tarzlarına benzemektedir. Bazı kimseler «Allahın ve müstakbel bir hayatın varlığına inanmak tesliyatkar bir fikirdir.» derler. Belki, fakat bunun tetkik edilen meselede işi nedir? Esasen vakıâların müşahedesi gösteriyor ki bazı kimseler için müstakbel bir hayat fikri ne tesliyetkârdır, ne de kuvvet ve metanet vericidir. Bu fâni hayat onlara bol bol yetişir. Onlar, ebedî bir hayat tasavvurundan tevahhuş ederler. Her ne olursa olsun, bu ümitlerin veya bu korkuların müstakbel bir hayatın hakikati ve Allahın varlığı meselesile ne alâkası vardır? Realist, «bırakın herkes kendisi için en tesliyatkar görünen ne ise ona inansın» der. İman ve itikat başka, müstakbel bir hayatın hakikati meselesi başkadır.

Bu nokta üzerinde ısrar etmekten maksadım, Duguit'nin en safdilâne mânadaki Tabii Hukuk fikrinden, arzusuna rağmen, kurtulmağa muvaffak olamadığını göstermektir. *Traité de Droit constitutionnel* (2 nci tabı, 1925) nin 5 inci cildinin büyük bir kısmının mütalâası bu intibai vermekte ve, realistlerin kanaatine göre, o eserdeki izahatın kıymetinden çok şey kaybettirmektedir.

∴

Duguit'nin anladığı mistik mânadaki *Hukuk kaidesi* fikri, idare hukukunda onun beklediği esaslı rolü oynyamamış, hiçbir tesir icra edememiştir. Duguit'yi ancak başkaları tarafından kabul edilmiyen neticelere götürmüştür.

1923 de 2 inci defa basılan *Droit Constitutionnel*'in 3 üncü cildinin 629 uncu sahifesinde *Hukuka mugayir olan kanunlara* tahsis edilmiş tecessüse değer bir fasıl vardır. Duguit için «regide esas teşkilât kanunu veya Hukuk Beyannamesi gibi adı kanuna üstün bir kanunda yazılı olsun veya olmasın *yüksek bir Hukuk prensibine* mugayir olan her kanun *inconstitutionnelle*'dir», Esas Teşkilât Kanununa mugayirdir. Hasılı Duguit «ben *incinstitutionnelle* kanun tâbirini yazılı olan veya olmıyan hukuka mugayir kanun tâbirinin müradifi olarak anhyorum» diyor (sah. 660).

Duguit'nin bu esas kaziyeden çıkardığı neticeler bir hukukçuya garip görünür: Duguit'ye göre «Bundan çıkacak mantıkî netice şudur ki: objektif Hukuka mugayir olan veya *bir Hukuk kaidesine müessiriyet vermek ve onun tatbikini temin etmek gayesini gütmıyen bir kanun kıymetsiz, icrailik kuvvetinden mahrum bir kanundur. Bir memlekette kanunların objektif hukuka uygunluğunu takdir*

ve hukuka mugayir kanunların mecburilik kuvvetinden mahrumiyetini beyan ile mükellef bir organ bulunsa da, bulunmasa da *mütakad. cüm kaziyenin tazammun ettiği bütün neticeleri çıkarmakta* ve hukuka mugayir kanuna *itaatten imtinanın* tamamen meşru olduğunu söylemekte tereddüd etmemek lâzımdır.»

Duguit bu tezin tehlikeli olduğunu farkındadır: «Bu kaziyeyi vazeden kimseye, diyor, umumiyetle anarşist nazarile bakılır, çünkü her vatandaş Hukuka mugayir oldukları bahanesile kanunlara itaatten imtina edebildiği takdirde cemiyetin mevcudiyetine imkân gögülemiyeceğini söylerler... Zulüm ve tahakküme mukavemet hakkının teyidi kanun vâzının keyfi hareketine karşı en iyi bu zamandır. Çünkü o, böylelikle, ancak herkesin muvafakatine mazhar olması lâzım gelen kanunlar yapmağa gayret edecektir»

Duguit'nin bu nazariyesi hukukî doktrininin en zayıf noktasını meydana çıkarıyor. Çünkü Duguit, burada hukuk tekniğiyle siyaseti birbirine karıştırıyor. Bunu, bilerek, isteyerek yapmıştır.

Duguit'ye göre hukuk *adâlete* uygun olmalıdır. Fakat Duguit adâletin vazih bir kistasını vermemiştir, veremezdi; zira adâletin vazih bir kistası yoktur. Kendisinin de söylediği gibi adâlet, insanların, umumiyetle, muayyen bir memlekette ve muayyen bir zamanda âdil olduğuna inandıkları şeydir.

Adâlete mugayir bir kanunun mecburilik kuvvetinden mahrumiyetini beyan etmek, mukavemet hakkını teyid eylemek, *hukukî* bir kaide değil, *siyasî* bir tezdür. Adâlete mugayereti bahanesile pozitif hukuka riayetden imtina eden kimse, *Hukuk tekniğinin anladığı mânada* bir âsidir. Siyasî bakımdan böyle bir kimsenin ihtilâlcî vaziyeti tasvip edilebilir, fakat hukukî ifade ile bir âsidir.

Kanaatimce, burada Duguit'nin doktrininin diğer zaif bir noktası daha meydana çıkıyor. Hukuk, *mahkemelerin tefsir suretile tatbik eyledikleri* hukuk kaidelerinin heyeti mecmuasıdır.

Mahkemelerin kaideyi iyi veya fena tefsir etmiş olmaları o kadar ehemmiyeti haiz değildir. Tefsir baki kaldıkça kaide, *memleketin hukuk kaidelerini* teşkil eder. Bir defa mevcudiyet ve mahiyetini müşahede eyledikten sonra bu hukuku tenkid etmek ve tâdifini temin eylemek hukukçulara aittir. Bu hukuk telâkkisi, Duguit'nin nefret ve infialini mucip oluyor, o böyle bir telâkkiyi pek dar ve basit buluyordu. Çünkü hukuk hakkında edindiği fikir metafizik bir fikirdir. İstemiyerek Tabii Hukuk fikrinin tesiri altında kaldığından, insan cemiyetlerini sevk ve idare eden hukuk kaidelerinde yalnız içtimaî huzur ve asayişî hâkim kılmak gibi *faideci bir gayeyi*

istihdaf eden birer hattı mareket kaidesi mahiyetini görmekten imtina ediyordu.

∴

Modern İdare Hukukunun kuruluşunda Duguit'nin yaptığı hayrîkâr tesir sadece *metod* bakımından değildir. Bu tesir, İdare Hukukunun esaslarında: ve bilhassa *Ferdî haklar*, *Hukukî tasarruf*, *Âmme hizmeti* mefhumları üzerinde kendisini göstermiştir.

Kuvvetle söylenebilir ki, Fransız hukukçuları Duguit'nin sayesinde bu üç esaslı nazariye üzerine dikkatlerini çevirmişlerdir. Duguit'den evvel yazılmış olan eserlerde bu üç büyük mesele hakkında kıymeti haiz izahlar aramak beyhudedir. Maahaza Duguit'nin vasıl olduğu hal şekilleri aynen kabul edilmiş olmamakla beraber bir hakikat varsa o da bu meselelerin ehemmiyetini göstermiş ve aydınlatılmalarına yardım etmiş olmasıdır. Onun yaptığı etraflı, derin tahlillere başka hukukçular tarafında devam edilmiştir. Halen doktrin ve içtihad tarafından kabul edilen hal suretlerinin menşeiini Duguit'nin çalışmalarında aramak lâzımdır. Bilhassa *ferdî haklar* nazariyesi Duguit ve tilmizleri tarafından esaslı surette tetkik edilmiştir. Bu nazariye, halen Fransız İdare Hukukunda hususî bir bahis mevzuudur. İctihad *ferdî hakların* hukukî mahiyetini tasrihe gayret ediyor.

Hukukçuları bu hususta Duguit'nin kabul etmediği tefriklere sevketmiş olan onun metodudur. Duguit, mâlûm olduğu üzere, kendisini *sübjektif hak*'ın kat'i hasmı olarak ilân etmiş, medenî hukuk müelliflerinin çok şiddetli aksülâmelini tahrik eylemiştir.

Öyle zannediyorum ki, Medenî Hukuk müellifleri Duguit'nin fikirlerini pek iyi anlamamışlardır. Kullanılan ıstılahların mânasını evvelâ tavzih ile işe başlamadan boş yere münakaşa yapmışlardır. Duguit sübjektif hakkı inkâr ederken, sadece, hiçbir iradenin irade olmak sıfatile kendisini başka bir iradeye zorla kabul ettirmek hususî iktidarına mâlik bulunmadığını söylüyordu: «Sübjektif hak tâbirile, diyordu, bir iradenin irade olmak sıfatile kendisini diğere bir iradeye zorla kabul ettirmek hususî iktidarı ifade olunmak istenmiştir. *İnkâr etmek istediğim bu iktidardır.*» (Droit cons. 3 üncü tab, cilt I, sah. 223) Halbuki Medenî Hukuk müelliflerini meşgul eden cihet bu olmamıştır.

Duguit müktesep hakların, alelâde muntazar hakların zıddı olduğu esasına müctenit mutad tarifindeki kararsızlığı bihakkın gös-

termiştir. Bu tefrik, kanunların makabihlerine şümulî meselesinde, Medenî Hukuk müellifleri tarafından kabul edilen hal surcülerini ilham ettiği cihetle, Duguit hak mefhumunun ince bir tahlile tâbi tutulmasındaki zarureti Hukukçulara göstermek suretile onları iyi bir yola sokmuştur.

Böylelikle, İdare Hukukile uğraşan hukukçuları, ferdlerin sahip olabilecekleri muhtelif hukukî iktidar ve salâhiyetler arasında o zamana kadar malûm olmıyan tefrikleri yapmağa sevk etmiştir. Duguit'den evvel, bu iktidar ve salâhiyetlere *sübjektif hak* veya *müktesep hak* deniyordu. Bugün meselâ, kanun vâzı tarafından her an değiştirilebilen kanunî iktidar ve salâhiyet ile kanun vâzının hürmete mecbur olduğu dokunulmaz hukukî vaziyetleri, (situations juridiques intangibles) yekdiğerinden ayırıyorlar. Fransız İdare Hukuku müellifleri artık *Aile Hukuku* (velâyet... ve ilâhir), *intihap hakkı*, *droit de suffrage*), *ferdî haklar* (vicdan, içtima, cemiyet ve matbuat hürriyetleri) gibi hakları dokunulmaz sübjektif haklar mahiyetinde telâkki etmiyorlar. Bu iktidar ve salâhiyetlerin tâbi bulunduğu hukukî rejim Duguit sayesinde kolayca izah edilmiş oldu.

Duguit'nin kurduğu diğer esaslı hukukî yapı, yani *hukukî tasarruflar nazariyesi ve hukukî tasarrufların tasnifi* artık İdare Hukukunda klâsik olmuştur. Duguit'nin tesirini anlamak için halen Hukuk Fakülteleri talebesinin ellerindeki İdare Hukuku ders kitaplarını okumak kâfidir.

Duguit'den bu tarafa, Fransız Âmme Hukuku müelliflerinin başlıca endişesi hukukî tasarrufların tahlilini yapmaktır, denebilir. Bu tahlil Esas Teşkilât Hukukunu değiştirmiştir. İdare Hukukuna gelince, *Kanun ile nizamname*, *tek taraflı tasarruf* ile *iki taraflı tasarruf*, *mukavele* ile *şart tasarruf*, *şart tasarruf* veya *ferdî hukukî vaziyetler doğuran tasarruf* ile *kazâî tasarruf* arasındaki tefrikler XIX uncu asır Hukukçularınca meçhûl olan ince bir tetkike mevzu teşkil etmektedir.

Bunlar, pratik ehemmiyetten mahrum doktrinal tahliller değildir. Bütün hukukî rejim tasarrufların mahiyetinden çıkar. *Kazâî müracaatların tasnifi ve tâbi oldukları rejim* tasarrufların mahiyetine sıkı sıkıya bağlıdır.

Misal olarak hukukî tasarruflar nazariyesinin *âmme hizmeti imtiyazlarının tâbi olduğu hukukî rejim* üzerindeki tesirini zikrede-

ceğim. İmtiyazlar, uzun müddet bir *mukavele* gibi telâkki edilmiş, tâbi oldukları hukukî rejim mukavele prensipleri üzerine kurulmuştur. İmtiyaz tasarrufunun ince tahlili, imtiyaz muamelesinin mudiliyetini, bazen bir madde, bir cümlede birleştirilen tanzimî tasarrufla akdî tasarrufun yekdiğerinden ayrılması zaruretini meydana çıkarmıştır. Zamanımızdaki *âmmе hizmeti imtiyazı* ve *âmmе hizmetinden istifade edenlerin haiz oldukları iktidar ve selâhiyetler* şüphesiz ki Duguit'nin tesiri mahsulüdür. *İdarî mukaveleler nazariyesi* Duguit'nin hukukî tasarruf tahlillerinden çıkmıştır denebilir. Duguit bu mevzuu tam bir surette tetkik etmiş değildir. Hattâ zannımca, idarî mukaveleler hususunda çok defa yanılmıştır, maafih bu sahadaki tetkikleri doğru istikamete tevcih eden odur.

Diğer cihetten şayanı dikkattir ki, umumî münakaşalardan fazla hoşlanması ve bu cihete işaret etmek lâzım - mahkeme kararlarının tetkikine talî bir yer vermesi hasebile, Duguit'nin hâkimler üzerindeki tesiri zaif olmuştur. Hâkimler üzerindeki tesiri, tilmizlerinin tedrisatı ile, bilvasıta icra edilmiştir ve edilmekte bulunmaktadır.

Duguit'nin doktrininin diğer temel fikri, bugünkü Fransız İdare Hukukunun mesnedi olan *âmmе hizmeti* fikridir. Duguit için *âmmе hizmeti* mefhumu esash mefhumdur. «Devlet emir ve kumanda eyliyen bir kudret değil, hükümet ve idareyi ellerinde tutanlar tarafından teşkil ve murakabe olunan bir *âmmе hizmetleri işbirliği*dir... Bu *âmmе hizmeti mefhumu*..... etrafında bütün modern *âmmе hukukunun döndüğü baş mefhumdur*. (Droit const 3 üncü tabı. cilt II, sah. 59).

Âmmе hizmeti nazariyesi, zamanımız Fransız hukukçularının, *âmmе fonksiyonu nazariyesini*, memurların tâbi oldukları hukukî rejimi, idare ajanlarına ait selâhiyetlerinin mahiyet, şümûl ve kaidelerini, *âmmе emlakini*, idarenin malî mesuliyetini, ferdlerin *âmmе hizmetlerinin ifası hususundaki haklarını*..... ve ilâh gibi bütün *İdare hukukunu*' istinad ettirdikleri bir esastır.

Âmmе hizmeti mefhumunu ehemmiyetini tebarüz ettiren yalnız Duguit değildir. Modern *âmmе hukukunda hâkim fikrin umumî menfaatin hususî menfaatlara ruçhanı fikri olduğu* ondan evvel anlaşılmıştır. *Âmmе hizmeti mefhumu* bu fikrin inkişafından başka bir şey değildir.

Duguit'nin büyük meziyeti, modern İdare Hukukunun bütün meselelerinin hallinde âmme hizmeti mefhumunun ehemmiyetini en fazla bir vuzuhla meydana koymuş olmasındadır. Duguit «âmme hizmeti, hükûmet iktidar ve salâhiyetlerinin esas ve hududunu teşkil eder» diyor. (Droit consti. 3 üncü tabı, II, sah. 62).

Duguit'nin bu fikirden çıkardığı neticeler hukukçularca mütefikan kabul ve içtihad tarafından teyid edilmiş olmaktan uzaktır. Bununla beraber, Hukukçular ve mahkeme kararları üstadın gösterdiği hal şekillerinin teferruatında ayrılışlar bile onun doktrininin esasına ittiba ediyorlar.

Kendi hesabıma, Duguit'ye bazı tenkitler tevcih edeceğim: evvelâ, Duguit'nin eserlerinde «âmme hizmeti» nin vazıh bir tarifini aramak boş bir emektir. Duguit âmme hizmetini şöyle tarif ediyor: «İcrası mütekabil içtimai bağılıkların, interdependences sociales'in tahakkuk ve inkişafı için lüzumlu olduğundan ve mahiyeti itibarile, tamamen tahakkuku ancak hükûmet kuvvetinin müdahalesile mümkün olduğundan dolayı, hükûmet ve idareyi ellerinde tutanlar tarafından temin, tanzim ve murakabesi lâzım gelen her faaliyet âmme hizmetidir. Bu faaliyet camiâ için öyle bir ehemmiyeti haizdir ki bu an inkıtaa uğratılamaz.» (Droit cons. 3 üncü tabı, II, sah. 61).

Bizzat Duguit de «bu âmme hizmeti mefhumu çok müphemdir ve nelerin âmme hizmeti olduğunu göstermeğe aslâ müsait değildir. Bu husustaki her türlü zorlukların bertaraf edilmekten çok uzak bulunduğunu kabul ediyorum, maamañih ifade eylediğim fikrin esaslı olduğu kanaatindeyim» diyor.

Âmme hizmeti mefhumuna, Duguit'nin izahında bulunmıyan vuzuhu vermek mümkün ve hattâ kolaydır. Bunun için, vakıâların müşahedesi ve Devlet Şûrası içtihadlarının dikkatle tetkiki suretile, halihazır Fransız Âmme Hukukunun anıadığı mânadaki Âmme hizmetinin mümeyyiz vasıflarını araştırmak kâfidir. Ben bu araştırmağı yaptım ve elde ettiğim neticeleri *Les principes généraux du Droit administratif Français* (3 üncü tabı, cilt II) isimindeki eserimde gösterdim.

Duguit vasıl olduğum neticeleri red maksadile tenkid ederek şöyle söylüyor: (Droit cons. 3 üncü tabı, cilt II, sah. 74 ve müteakip) «Jeze, muayyen bir halde âmme hizmeti usulünün bilfiil kullanılıp kullanılmadığı meselesini hal için yalnız hükûmet ve idareyi elinde tutanların maksadını araştırmak lâzım geldiğini yazıyor. Bu müellife göre, âmme hizmeti, kısaca, onu ihdâsa ve herhangi bir faaliyete âmme hizmeti karakterini takdiri surette vermeğe muktedir

bulunan kanun vâzının şun'î bir ibdadıdır. Böyle bir hüküm, birçok defalar şiddetle muarızı olduğu bir telâkki ile hukukun sadece Devletin bir ibdadı eseri olduğu telâkkisi ile doğrudan doğruya alâka-ındır. Eğer bir kanun muayyen bir faaliyete âmme hizmeti karakterini sarahaten verirse, hâkim, bu teşriî hükmü, tatabika elbette mecbur olacaktır. *Fakat bundan hakikatte bir âmme hizmetinin mevcudiyeti mânası çıkmaz.* Realite kanun vâzının keyfi kararına er geç tefevvuk edecektir. Diğer cihetten sanıyorum ki, her içtimaî sahadada olduğu gibi burada da kanun vazına hakkı göstermeyen hukukçu vazifesine riayet etmemiş olur. Hâsılı, hukukçu neyin âmme hizmeti mevzu olacağını binnazariye tayinden istinkâf ederse, kanun vâzu bu husustaki noktâi nazarını bildirmediğine göre, muayyen bir memlekette şu veya bu faaliyetin âmme hizmeti olup olmadığını söylemeğe çok defa filen imkân bulunamaz. Jéze'in de Michoud gibi içtinap edemediği sonsuz münakaşaların menşei budur.»

Bir realistde görülmesi hayreti mucip şey şu ki, Duguit hangi nevi' faaliyetin âmme hizmeti haline konması lâzım geldiğini hükümet ve idareyi elinde tutanlara bildirmek için hukukçunun «Modern Hukuk vicdanı» na müracaat ediyor. Bu, hukukçuların ferasetine ve lâyuhtiliğine gösterilen ne takdir ve hayrete şayan bir itimaddır!.. Fakat vakıâların müşahedesi Duguit'in hükmünü tasdik ve kabule müsaade etmiyor. Vakıâlar, bize «Modern Hukuk vicdanı» hakkında hiçbir malûnat vermemektedir. Bu, vazın mânadan mahrum belîğ bir istiareden başka bir şey değildir.

Duguit hukukçulara muzaaf bir vazife veriyor. (Droit const. 3 üncü tabı, cilt I, sah. 162) «Hakikaten ilmi iş, diyor, içtimaî vakıâlar altında *Hukuk kaidelerini* keşfetmektir; teknik san'at işi, hukuk kaidesinin şumulünü tayin ve filen tahakkukunu temin edecek inşaî kaideyi, teamülî veya mektup kaideyi hazırlamaktır. Hukukçular unutmamalıdır ki kendilerine düşen bu çift işte daima pozitif metodu takip etmek, bütün metafizik ve kabli, à priori telâkkileri, her türlü faraziyeleri ve şun'î usulleri bir tarafa bırakarakla mükelleftirler».

Bu nasihate kemali sadakatle ittiba ve pozitif metodu takip ettiğim içindir ki Duguit'yi tenkide mecbur kaldım.

Duguit'nin eserlerinde, Fransada hâien, ne vakit tam mânada âmme hizmetinin mevcud olduğunun ahhatle söylemeğe müsait bir kıstası beyhude yere aradım ve yalnız «Modern Hukuk vicdanı» nı buldum. Bu, bir parça kifayetsiz bir kıstasdır, daha doğrusu bir realist için hiç bir mâna ifade etmez.

Zannedilmesin ki mesele sadece bir doktrin meselesidir. Devlet Şûrası her şeyden evvel âmme hizmetinin mahiyetini tayin meselesini halletmek vaziyetile mütemadiyen karşılaşıyor. «Milli tiyatrolar» denilen Opera, Opera-Komik ve Komedi-Fransez'in vaziyetleri buna bir misâldir. Milli tiyatrolar vasıtasile ifa edilen Devlet faaliyeti bu tâbirin Fransız İdare Hukukundaki sarîh mânasıle bir âmme hizmeti midir?

Duguit'nin âmme hizmeti hakkındaki yukarıda naklettiğim formülünü bu hususî vaziyete tatbik edersek hiçbir cevap elde edemeyiz. Ben, kendi hesabıma, «Modern Hukuk vicdanı»nın tiyatro işletmek işinde icabettirdiği şeyin ne olduğunu aramaktan sarı/nazar ediyorum.

Maamafih, Duguit'nin kabul ettiği kıstasın bir işe yarıyamaması sebeble davaları halletmemek clamazdı. Devlet Şûrası, filî hal ve şartların heyeti umumiyesinden ve Milli Tiyatroları tanzim ve idare eden Hukuk kaidelerinden anlaşıldığına göre *kanun vâzının* bu tiyatroların faaliyetini bir âmme hizmeti haline getirmek *maksad*'ını güttüğünü ifade etmiş ve kâfi olan bu esaslı hareketle âmme hizmeti kaidelerini tatbik etmiştir.

Duguit bundan dolayı Devlet Şûrasını mes'ul tutarak onu bir kıstasa mâlik olmamasından dolayı muahaze ediyor: «Âmme hizmetinin maddî bir kıstasını tayin ve tespit etmediği cihetle, Devlet Şûrasının âmme hizmeti telâkki olunması iâzın gelen faaliyetler hakkındaki içtihadları çok kararsızdır.» diyor. (Droit const. 3 üncü tabı, cilt II; sah. 75) Devlet Şûrasının *kanun vâzının* iradesini aramasını muahaze eyliyerek 28 Birincikânun 1923 tarihli bir karar hakkında şöyle yazıyor: (Droit const. 3 üncü tabı, cilt II, sah. 77): «Devlet Şûrası; memleketin hububat ve un ihtiyacını temin işinin harp esnasında bir âmme hizmeti teşkil ettiğine *haklı olarak* karar vermiştir. Fakat, mucip sebepleri yanlışır. Çünkü «Bir taraftan israflara, diğer taraftan spekülâsyona mâni olmak için» *kanunun* bu faaliyete *âmme hizmeti karakterini verdiği*ni söylemekle iktifa ediyor. Bu doğru, lâkin kanun, mevcut hal ve şartlara nazaran, hususî faaliyetin memleketin hububat ve un ihtiyacını teminden âciz olduğu ve binnetice bu iş Devletin mecburî bir vazîfesi haline geldiği yani âmme hizmeti karakterini iktisap ettiği içindir ki müdahale eylemiştir. Bu karakter kanun tarafından ihdâs edilmiş değil; sadece izhar olunmuştur.»

Duguit'nin bu şekildeki tenkidî «Siyaset» ile «Hukuk tekniği»ni yekdiğerine nasıl mütemadiyen karıştırdığını tamamen aydınla-

ıyor. Halbuki göstermeğe çalıştığım gibi bunlar birbirinden ayrı iki saha teşkil ederler.

Duguit'nin en samimî takdirkârlarından birisi olduğum halde eserlerinin ilham ettiği talî derecedeki bazı ihtirazî kayıtlar üzerinde ısrar etmiş olmaktan dolayı vicdanî bir endişe duymaktayım. Zannedilmesin ki bu ihtirazî kayıtlar Duguit'nin Fransız İdare Hukukunun muasır inkişafı üzerindeki tesirlerini küçültecek mahiyettedir. Bu tesir, bilâkis, kat'î ve hayırlı olmuştur. Daima vâki olduğu gibi, mektep şefleri bir metod talim ederler, sadık telimlerde o metodu üstadlarının istediği ihtimam ile tatbik ederek başka neticelere varırlar.

Tercüme eden : H. N. K.

Prof. Gaston JÉZE